

МОНГОЛ УЛСЫН ПАРЛАМЕНТЫН ХӨГЖЛИЙН ТАЛААРХИ МЭДЭЭЛЭЛ

(Лавалгаа, мэдээлэл)

*Р.Хатанбаатар***1. Түүхэн товчоо**

Өнөөгийн Монголын нутагт Хүннүгийн үеэс Богд хаант улсын үе шувтаргал хоёр мянгаад жил (МЭӨ 209 оноос 1924 он) оршин тогтнож байсан феодалын хаант улсуудад төрийн хэргийг хэлэлцэх, хааны эрх мэдлийг зарим талаар хязгаарлах, зөвлөх үүрэг бүхий байгууллагууд байсан түүхэн уламжлал бий. Жишээлбэл, Их Монгол улсын (1206-1368) Их хуралдай нь хааныг сонгож, төр улсын тулгамдсан асуудлыг магадлан хэлэлцсэний үндсэн дээр хаанд зөвлөх эрх, үүрэг бүхий төрийн байгууллага байсан. Дундад эртний энэ үеийн Монголын улсуудын Хуралдай нь ард түмний дундаас сонгогдсон төлөөлөгчдийн байгууллага бус, язгуур угсаа, албан тушаалын зарчмыг баримтлан байгуулагдсан, хууль тогтоох эрх мэдлийг эдэлдэггүй зөвлөх үүрэгтэй байгууллагууд байлаа.

Мөн Богд хаант Монгол улсын (1911-1919) үед улс төрийн аливаа хэргийг бүгдээрээ нийлэн шүүмжлэн хэлэлцэж, олны бодлыг нийлүүлэх зорилго бүхий Улсын дээд, доод хурлыг байгуулж байв. Улсын хурал нь уламжлалын дагуу Хуралдайтай адилаар байгуулагдсан, сонгуулийн бус, зөвлөх эрх бүхий байсан боловч өмнөх үеэс ялгаатай нь Улсын доод хуралд язгууртан угсаагүй бичиг, цэргийн түшмэд орсон, төрийн хэргийг шийдэхэд олны саналыг авахын тулд төлөөлөгчдийн байгууллагаар хэлэлцдэг парламентат ёсыг Монголд анх нэвтрүүлж эхэлсэн онцлогтой.

1921 онд Монгол оронд ардын хувьсгал ялсны дараа төрийн шинэ тогтолцоог хэрхэн бүрдүүлэх талаар үзэл бодлын ялгаа болон олон улсын тухайн цагийн нөхцөл байдлаас шалтгаалан нэгдүгээрт, эртний төрт ёсны уламжлал дээр суурилан төрөө цаг үеийн бодит байдалд зохицуулан хөгжүүлэх; хоёрдугаарт, үндсэн хуульт хаант засаг байгуулах; гуравдугаарт, социалист хэлбэрийн төр буюу пролетарийн диктатур байгуулах гэсэн үндсэн сонголтуудтай тулгарсан юм. Түүхэн баримтаас үзэхэд тэр үеийн Монголын удирдагчдын ихэнхи нь үндэсний ардчилсан үзлийг баримтлан, парламентат ёсыг тогтоохыг эрмэлзэж байсан байдаг. Монгол улсын Их хурал 1924 онд анхны үндсэн хууль баталж, уг хуулиар Монгол улсыг Бүгд найрамдах улс болгон тунхагласан юм.

Анхдугаар Үндсэн хуулиар Улсын их хурал бол төрийн эрхийг барих дээд байгууллага бөгөөд хурлын чөлөө цагт Улсын бага хурал төрийн эрхийг барина гэж заасан. Ийнхүү парламентат ёс Монгол оронд төлөвших эхлэл тавигдсан боловч тухайн цаг үеийн байдал, гаднын улс орны шахалтаар хууль ёс гажуудан, Улсын их хурал ёс төдий байгууллага болон хувирчээ.

1940 онд батлагдсан хоёр дахь Үндсэн хууль нь нэг намыг улс төрийн тогтолцооны цөм болгон баталгаажуулсан хууль байсан боловч амьдралд хэрэгжсэн ардчилсан шинжтэй зарим хэм хэмжээ, тухайлбал, төлөөллийн ардчилалын үндсэн зарчмыг хуульчилсан байдаг. 1944 онд сонгогчдын хувьд тавьж байсан элдэв хязгаарлалтыг хүчингүй болгож, сонгуулийн эрх нь хасагдсан хүмүүст сонгуулийн эрх олгож, 1949 онд сонгуулийн тогтолцоог ардчилах томоохон алхам хийн УИХ-ын сонгуулийг шууд, тэгш, саналаа нууцаар хураах үндсэн дээр сонгуулийн тойргоор явуулж байхаар болсон. Ийнхүү парламентат ёсыг Монголд төлөвшүүлэх чухал алхам хийгдсэн юм. Гэхдээ 1990 он хүртэл тухайн үеийн социалист системийн бусад орнуудын адилаар манай улсын АИХ нь хууль тогтоох эрх мэдлээ хэрэгжүүлэх болон сонгогдон байгуулагдах байдлаараа өнөөгийн ардчилсан нийгмийн үеийн парламент болон бүрэн төлөвшиж чадаагүй юм.

2. Парламентат ёсны төлөвшил

1980-аад оны сүүлч 1990-ээд оны эхээр Монгол оронд өрнөсөн ардчилсан хувьсгал иргэдийн хувийн эрх, эрх чөлөөг баталгаажуулж, улс төрийн системийн ардчилсан тогтолцоо, өмчийн олон хэлбэр, зах зээлийн эдийн засгийг бий болгосон юм. 1990 оны 5 дугаар сард БНМАУ-ын АИХ-ын чуулганаар “БНМАУ-ын Үндсэн хуулийн нэмэлтийн хууль”-ийг баталж, төрийн эрх барих байгууллагыг шинэчлэхдээ нам, төрийн үүргийг зааглах, улс төрийн тогтолцооны гол цөм нь төр байх, парламентын нэгдмэл тогтолцоог бүрдүүлэн төлөвшүүлэх, ардчилалыг хөгжүүлэх бодлого баримталжээ. Төрийн эрх барих уламжлалт дээд байгууллага-Ардын их хурал, парламентат ёсны шинэ байгууллага-Улсын бага хурал, төрийн тэргүүн-Ерөнхийлөгчийн институцийг бий болгож, тэдгээрийн хооронд эрх мэдлийн харилцан хамаарал, зөв тэнцэлтэй хуваарилах зарчмыг гол болгосон.

Монгол оронд 1990 оны 6 дугаар сард анх удаа олон намын оролцоотой, нэг тойрогт олон нэр дэвшигч бүхий сонгууль явагдаж, парламентат ёсны шинэ төрийн эрх барих байнгын дээд байгууллага болох Улсын бага хурлыг улс төрийн намуудын төлөө сонгогчдын өгсөн саналыг үндэслэн байгуулсан юм. Ийнхүү Монгол улс ард иргэдээсээ эх үүсвэртэй төртэй байх бололцоо анх удаа бүрджээ. 1990-1992 он бол Монгол улсын хувьд нийгмийн байгуулал, улс төрийн тогтолцоо, эдийн засгийн төдийгүй Үндсэн хуулийн шилжилтийн үе байсан юм.

Энэ шилжилтийн үеийн парламентат ёсны тогтолцоонд АИХ-аас байгуулагдсан, АИХ-д үйл ажиллагаагаа тайлагнадаг Улсын бага хурал онцгой байр эзэлнэ. Хууль тогтоох, хянан шалгах, зохион байгуулах бүрэн эрх бүхий төрийн эрх барих дээд байгууллага УБХ парламентат ёсыг жинхэнэ утгаар нь бүрдүүлэн тогтооход чухал үүрэг гүйцэтгэж, энэхүү төлөвшилтийн явц түгээмэл утгаараа хуулийн хүрээнд өрнөсөн. УБХ бол Монгол улсын анхны байнгын ажиллагаатай парламент байлаа.

АИХ-аас даалгаснаар УБХ Монгол улсын шинэ Үндсэн хуулийн төслийг хүн төрлөхтний түгээмэл үнэт зүйлсийн зарчмуудад тулгуурлан боловсруулж, АИХ-д өргөн барьсан юм. 1992 онд АИХ шинэ Үндсэн хуулийг баталснаар Монгол улс ардчиллын замаар эргэлтгүй замнасан, парламентын Бүгд найрамдах улс боллоо.

Шинэ Үндсэн хуулиар төрийн эрх мэдлийг Улсын Их Хурал, Засгийн газар, Шүүхэд тэнцвэржүүлэн хуваарилаж, парламентыг нэг танхимтай, 76 гишүүнтэй байхаар тогтоон, үйл ажиллагааных нь эрх зүйн үндсийг тодорхойлжээ. Үндсэн хуульд “Монгол Улсын Их Хурал бол төрийн эрх барих дээд байгууллага мөн бөгөөд хууль тогтоох эрх мэдлийг гагцхүү Улсын Их Хуралд хадгална” гэж заасан юм.

Ингэснээр хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэхэд тэнцвэрт байдлыг хангаж байх тэргүүлэх үүрэгтэй байгууллага нь Улсын Их Хурал болжээ. УИХ хууль тогтоох эрх мэдлийг хэрэгжүүлэхдээ төрийн гүйцэтгэх болон шүүх эрх мэдлийн байгууллагуудын зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг тогтоож өгнө. УИХ хууль тогтоох бүрэн эрхийнхээ хүрээнд хууль санаачлах эрх бүхий субъектүүд болох Ерөнхийлөгч, УИХ-ын гишүүн, Засгийн газрын өргөн барьсан хуулийн төсөл, улс орны нийгэм, эдийн засаг, төрийн байгуулалтын ямарч асуудлыг хэлэлцэж шийдвэрлэнэ.

Шинэ Үндсэн хууль үйлчилж эхэлснээс хойш 1992, 1996, 2000, 2004, 2008 онуудад нийт таван удаа парламентын сонгууль болоод байна. Монгол улсын хувьд 1990-1992 онд байгуулагдсан анхны байнгын ажиллагаатай парламент болох УБХ парламентын уламжлалт үеэс парламентат ёсонд шилжих замыг туулсан юм. 1992 оноос УИХ хууль тогтоох эрх мэдлийг дангаар хадгалсан ард

түмний төлөөлөгчдийн байгууллага болж Монгол оронд парламентат ёсны хөгжлийн төлөвшил дараагийн шатандаа орлоо.

Монгол улсын парламентат ёсны хөгжил нь нэгд, парламентын хэлбэр, дотоод болон үндсэн бүтэц, зохион байгуулалт, үйл ажиллагаа нь улам боловсронгуй болсноор, хоёрт, парламентыг бүрдүүлэх, түүний үйл ажиллагаанд олон түмний хяналт оролцоо идэвхижиж буйгаар, гуравт, парламент өөрийн зорилго, мөн чанараараа улам бүр төгөлдөршиж буйгаар тодорхойлогдож байна.

1992-1996 оны УИХ-ын үйл ажиллагааны үндсэн зорилго нь Монгол Улсын эрх зүйн тогтолцоог шинээр батлагдаад байсан Үндсэн хууль, түүний хавсралт хуулийн үзэл баримтлалд нийцүүлэн өөрчлөх, шинэчлэх асуудал байлаа. Үүний зэрэгцээ УИХ-ын хууль тогтоох үйл ажиллагаа нь улс орны нийгэм-эдийн засгийн шилжилтийн үеийн тулгамдсан асуудал, зорилтуудыг шийдвэрлэхэд чиглэгдэж байв. Шилжилтийн ээдрээ, бэрхшээлтэй энэ үед нийгмийн олон талт харилцааг хуулиар зохицуулах, улс орон, иргэдээ хууль зүйт ардчилсан нийгэмд зохицон амьдардаг болоход энэ удаагийн УИХ их үүрэг гүйцэтгэж, үүгээрээ парламентын хөгжлийн нэг чухал үеийг туулжээ.

1996-2000 онд УИХ-ын үйл ажиллагааны гол зорилго нь эрх зүйн шинэчлэлийг эрчимжүүлэх, ардчилсан төрийн тогтолцоог боловсронгуй болгох, хүний эрх, эрх чөлөөг баталгаажуулахтай холбоотой харилцааг сайжруулахад чиглэгдэж байв. Засгийн газраас эдийн засгийн нилээд зоримог гэж хэлж болох арга хэмжээнүүдийг авч явуулах эрх зүйн орчинг бүрдүүлж, Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулсан, Засгийн газар, парламентын харилцааны ээдрээтэй асуудлуудтай тулгарч, шийдэж байсан нь парламентын төлөвшлийн явцад ихээхэн туршлага, сургамж болсон юм.

2000-2004, 2004-2008 онуудын УИХ ардчилсан төрийн тогтолцоог хөгжүүлэн, төрийн эрх мэдлийн хуваарилалтын механизмыг зүгшрүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг баталгаажуулах, улс орны эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн зорилтуудыг тодорхойлж хэрэгжүүлэх томоохон алхамуудыг хийсэн юм. Ардчилсан, чөлөөт сонгуулийн үндсэн дээр ард иргэдээсээ сонгогдсон парламентын хувьд үйл ажиллагаагаа иргэд сонгогчдод ил тод, нээлттэй байлгах талаар энэ хугацаанд УИХ ихээхэн анхааран ажилласан юм.

Улсын их хурлын гишүүний болон парламентын олонхи, цөөнхийн эрх зүйн байдал, тэдгээрийн үүрэг, хариуцлагыг дээшлүүлэх, гишүүдэд тавих ёс зүйн шаардлагыг өндөржүүлэх, хуулийн төсөл боловсруулах, санаачлах, хэлэлцэх зэрэг хууль тогтоох үйл явцын үндэслэл, журмыг УИХ бүх л үйл ажиллагааныхаа явцад боловсронгуй болгож иржээ.

Ийнхүү улс орны өмнө тулгарсан төрийн байгуулалт, улс төр, нийгэм, эдийн засгийн асуудлыг шийдвэрлэн даван туулахын хирээр парламент өөрөө хөгжин төлөвшиж ирлээ.

Ашигласан материал

1. Монгол Улсын анхны байнгын парламент 1990-1992, эмхтгэсэн: Н.Жанцан, Улаанбаатар, 2007
2. Монгол Улсын Их Хурал 2000-2004, эмхтгэсэн: Х.Дамдинсүрэн, Улаанбаатар, 2004
3. Монгол Улсын Их Хурал 2004-2008, эмхтгэсэн: Ж.Нарантуяа, Улаанбаатар, 2008
4. Л.Өлзийсайхан: Парламент, Улаанбаатар, 2001
5. Д.Лүндээжанцан, Л.Өлзийсайхан: Парламентат ёс, Улаанбаатар, 2005